

НОВІТНЯ ІСТОРІЯ

УДК: 130.122:94(4)»1492/1914»(045)

ББК: 63.3(0)532я43

Наталія Нечаєва-Юрійчук

Особливості духовного розвитку західноєвропейського суспільства після Першої світової війни

У даній статті автор робить спробу визначити особливості духовного розвитку західноєвропейського суспільства після Першої світової війни. Основна увага звернена на зміни у суспільній свідомості західних європейців, які виявилися у появі нових філософських та мистецьких напрямків і течій.

Ключові слова: Перша світова війна, мислителі, творчість, суспільна свідомість, дадаїзм.

Перша світова війна стала «завершенням XIX століття і віку прогресу та початком нашої власної катастрофічної ери»¹. Події світової війни відбулися як у масовій свідомості західноєвропейського суспільства, так і в його духовному житті. Закінчення Першої світової війни привело не лише до емоційного розслаблення та полегшення (які тривали досить короткий період часу), але й до прояву у духовному житті західноєвропейського суспільства складного комплексу її психологічних наслідків.

У сучасній історіографії проблема впливу світової війни на духовне життя суспільства, зокрема, західноєвропейського, стає дедалі більш актуальною. Так, у 2008 році у Москві вийшло трьохтомне видання «Війна й суспільство у XX столітті», перший том якого присвячений Першій світовій війні. Серед ряду проблем, висвітлених дослідниками, - духовні зміни у житті європейського

© Нечаєва-Юрійчук Н., 2013

Нечаєва-Юрійчук Наталія Вікторівна - кандидат історичних наук, асистент кафедри історії нового та новітнього часу Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

суспільства під впливом війни 1914-1918 років². Ґрунтовне вивчення соціально-психологічних наслідків світової війни та їхнього прояву у суспільному житті було зроблено британськими дослідниками, зокрема Дж.Стенденом та Ф.Хірстом³. Ще один західний науковець – Р.Зонтаґ – у своїй книзі «Розбитий світ: 1919-1939» розкрив основні напрямки культурного життя європейських країн після закінчення Першої світової війни, звернув увагу на появу нових імен у літературі та філософії, виникнення нових мистецьких шкіл тощо⁴.

Метою даної наукової розвідки є виявлення особливостей духовного розвитку західноєвропейського суспільства після завершення війни 1914-1918 років.

У вересні 1918 року, незадовго до підписання Комп'єнського перемир'я, британський кореспондент газети «Морнінг пост» К.Репінгтон вперше вжив термін «Перша світова війна» для означення війни, що тривала з 1914 року. К.Репінгтон використав даний термін для того, щоб підкреслити, що дана війна не обов'язково призведе до припинення всіх воєн і що швидше за все вона була лише першим конфліктом всесвітнього масштабу серед майбутніх апокаліптичних протистоянь⁵. Новий термін не одразу знайшов підтримку серед науковців, публіцистів та громадськості західноєвропейських країн, однак подальший історичний розвиток не лише Європи, але й усього світу довів правильність репінгтонського означення війни 1914-1918 років.

Закінчення Першої світової війни привело не лише до емоційного розслаблення (яке, до речі, тривало досить довго), але й до прояву у духовному житті західноєвропейського суспільства складного комплексу її психологічних наслідків. Серед останніх варто в першу чергу назвати поширення таких негативних психологічних емоцій, як страх та зневіра. У повоєнний час популярною стає думка про те, що щасливими були покоління, які застали довоєнну епоху. Для багатьох західноєвропейських інтелектуалів «золотий вік» європейської культури став історією, а війна ознаменувала собою початок її занепаду. Відомий французький письменник Поль Валері після завершення Першої світової війни сказав: «Тепер ми знаємо, що наша культура смертна... Ми чули про ті світи, які повністю зникли, про царства, які загинули разом з усіма своїми людьми... Однак, по суті, нам було байдуже до їхньої

загибелі... Більше того, наше покоління на своєму власному досвіді зрозуміло, як багато що з найпрекраснішого ... було беззахисним перед випадковим знищенням. Наше покоління пережило в галузях, що відносяться до сфери мислення, здорового глузду та здорових почуттів, такі явища, які знаходяться поза межами цієї сфери, - безпосереднього втілення дикунства, жорстокості, розчарування у почуттях впевненості...»⁶.

На думку багатьох західноєвропейських інтелектуалів та митців, світова війна 1914-1918 років стала тим фактором, який відділив минуле від сучасності. Вони були переконані, що під впливом війни Європа попередніх віків була знищена і що саме розвиток технічних знань призвів до небувалої жорстокості під час Першої світової. Серед інтелектуалів була поширена думка про те, що нові технології перетворюють Європу на мурашник або, за словами Поля Валері, «відправлять європейську культуру розбиватися у прірві історії, що поглинула так багато високих культур»⁷.

Песимістичний погляд західних європейців на майбутнє континенту, що поширився під впливом Першої світової війни, відобразився як у творчості західноєвропейських мислителів та філософів, зокрема, О.Шпенглера, так і окремих політичних діячів, у тому числі Ф.Нітті.

У свої працях «Трагедія Європи» та «Виродження Європи» колишній прем'єр-міністр Італії Ф.Нітті на основі аналізу міжнародної політики під час війни та у перші післявоєнні роки спробував зробити прогноз щодо майбутнього європейської цивілізації: «Нові договори зі своїми арміями та взаємною недовірою, що постійно зростають, започатковують майбутнє, перспективи якого сумні для переможених та загрожують самим переможцям...»⁸. Книги Ф.Нітті стали своєрідним віддзеркаленням песимістичних настроїв, які охопили значну частину західноєвропейського суспільства у повоєнну добу.

Одним з найбільш яскравих виражень песимістичних настроїв, що панували у західноєвропейському суспільстві після Першої світової війни, стала робота О.Шпенглера «Присмерк Європи». У своєму творі мислитель відмовився від розгляду історії в якості планомірного та однонаправленого процесу, вважаючи, що історія не має загальної логіки і вичерпується лише народженням та смертю культурних організмів.

Песимістичний погляд О.Шпенглера на майбутнє європейської цивілізації відобразився в оцінці мислителем причин та значення світової війни. На його думку, війна була спричинена декадансом європейської культури і стала ознакою падіння Заходу. «Не Німеччина – Захід програв світову війну...», - писав філософ у другому томі своєї праці⁹.

Навколо «Присмерку Європи» одразу ж розгорілася гостра дискусія, яка, на нашу думку, стала свідченням актуальності теми занепаду Європи для сучасників О.Шпенглера. Відомий російський мислитель М.Бердяєв високо оцінив філософський труд О.Шпенглера. У своїй книзі «Доля Росії» М.Бердяєв також звернувся до руйнівної долі війни для європейської культури. «Світова війна, - писав він, - зруйнувала привид єдиної Європи, єдиної європейської культури, єдиного духовного європейського типу»¹⁰.

Однак, незважаючи на негативні психологічні наслідки війни, серед певної частини західноєвропейських інтелектуалів залишився популярним ідеалістично-гуманістичний погляд на подальший розвиток європейської цивілізації, вираженням якого стала творчість та громадська діяльність німецького філософа-гуманіста А.Швейцера. На противагу О.Шпенглера, А.Швейцер вірив у можливість відродження європейської культури. В якості фундаменту для її майбутнього відродження А.Швейцер запропонував «етику благоговіння перед життям», в якій він не зневірився, незважаючи на дві світові війни, що мали місце у ХХ столітті.

Водночас Перша світова війна сприяла утвердженню нового – прагматичного – світогляду, теоретичним обґрунтуванням якого стала робота відомого німецького соціолога М.Вебера «Протестантська етика і дух капіталізму». На думку М.Вебера, стрижнем європейської культури ХХ століття став раціоналізм, який повністю змінив уявлення про європейську культуру і дав підстави заперечувати ймовірність її загибелі.

Таким чином, у перше повоєнне десятиліття були розроблені три фундаментальні філософські концепції майбутнього західноєвропейської культури, які засвідчили розвиток песимістичного, ідеалістичного та раціоналістичного напрямків у духовному житті західноєвропейського суспільства.

Основні тенденції духовного розвитку західноєвропейського суспільства після Першої світової війни знайшли своє відображення і в роботах інших європейських філософів та мислителів. Нівелювання ролі окремої особистості в житті суспільства було одним з негативних психологічних наслідків світової війни 1914-1918 років і проявилось як на побутовому (поява масової продукції, наприклад), так і на політичному рівні (зокрема, зростання ролі натовпу у суспільно-політичному житті Європи). Ця проблема була детально вивчена іспанським філософом Хосе Ортегою-і-Гасетом, чий «Бунт мас» засвідчив кардинальну зміну у психології як окремих індивідуумів, так і суспільства в цілому. Характеризуючи сучасну йому епоху, Х.Ортега-і-Гасет відзначав: «Юрба раптом стала видима і влаштувалася на кращих місцях у суспільстві...»¹¹, що, на його думку, призвело до кардинальних змін у суспільних взаємовідносинах та тенденціях розвитку західноєвропейського суспільства.

Обґрунтуванням звільнення західноєвропейського суспільства від ряду умовностей та моральних і етичних обмежень, з одного боку, та нав'язуванням нових стереотипів мислення і поведінки, з іншого, стала діяльність австрійського психоаналітика З.Фрейда. Після закінчення світової війни ідеї психоаналізу здобули широку підтримку та поширення серед населення західноєвропейських країн. Причиною повоєнної популярності З.Фрейда стали часті випадки душевного розладу серед воїнів-учасників війни. Для багатьох військових результатом їхнього перебування на фронтах війни стали епілепсія, алкоголізм, манія та параноя, про що свідчать архівні документи¹². Методи лікування душевних хвороб під час війни зводилися до використання ліків, утихомирення хворих та використання електричного струму, що призводило до смертельних випадків або, навіть, до самогубств серед пацієнтів, які не витримували подібного лікування. Як наслідок, у 1920 році була створена слідча комісія, метою діяльності якої було виявлення фактів жорстокої поведінки лікарів щодо душевнохворих пацієнтів. До складу комісії був запрошений і З.Фрейд. Дискусія щодо методів лікування, яка розгорілася під час роботи комісії, принесла З.Фрейду всесвітню відомість. Того ж року у Берліні було відкрито першу психіатричну клініку¹³.

У своїх творах та у листуванні з друзями З.Фрейд неодноразово звертався до ролі війни у подальшому розвитку людства. На його думку, війна «категоричним чином суперечить тим психічним установкам, які нам нав'язує культурний процес; тому ми повинні обурюватися війною, ми її врешті-решт не можемо виносити... І все ж, видається, що приниження війною естетичного почуття має не менше значення для нашої відмови від війни, аніж її жорстокість»¹⁴.

Повоєнна психотерапевтична практика у поєднанні з аналізом сучасної політичної ситуації давали вагомі підстави З.Фрейдіві застерігати інших щодо безперспективності людського розвитку у разі виникнення ще однієї війни: «Якщо ми в ході прогресу не навчимося усувати свої власні руйнівні прагнення... і надалі будемо ненавидіти один одного через незначну різницю і знищувати заради мізерної користі, якщо величезні досягнення в оволодінні природними силами ми знов і знов будемо використовувати для взаємного знищення, яке майбутнє нас чекає?»¹⁵.

Теорії З.Фрейда мали значний вплив на інтелектуальні кола західноєвропейського суспільства, відображали основні психологічні зміни, що відбулися у свідомості людей під впливом війни 1914-1918 років. Підтвердженням цього може бути той факт, що на початку 1920-х років чимало інтелектуалів відкрило, що вони віддавна належать до фрейдистів.

Трагедія війни та післявоєнного періоду спричинила появу не лише політичних та філософських концепцій розвитку європейського суспільства, але й кардинально вплинула на світогляд, творчість і громадянську позицію митців, чий життєвий шлях був змінений світовою війною. Ті, хто оспівували у своїх творах героїчні принади війни, хто у своїх романах та повістях закликав до подвигу в ім'я майбутнього, в роки світової війни відчували на собі всі її лиха, стали свідками і безпосередніми учасниками дійства, що несло не лише смерть, а й породжувало страх, відчай, ненависть, жорстокість. Для тих, хто воював, тема війни та її сутності стала основою їхньої повоєнної творчості.

Незважаючи на значні фізичні втрати, війна 1914-1918 років сприяла творчому вибухові, який був викликаний прагненням багатьох митців знайти пояснення тому божевіллю, яким стала війна і яке призвело до значних руйнувань. Під

впливом війни значна частина західноєвропейських митців присвятила свою творчість военній тематиці. Їхні роботи можна умовно поділити на два типи: справжнє та «офіційне» мистецтво. Представники «офіційного» мистецтва, як правило, обирали найлегший шлях зображення воєнних буднів – портретний. Вони віддавали перевагу зображенню військових в їхній уніформі на фоні поля бою.

Слід відзначити, що у Франції під час світової війни та під її впливом з'явилася величезна кількість робіт, що належали до «офіційного» мистецтва, в той час, як у Німеччині, яка була найбільш захоплена мілітаристичною істерією, практично не виявилось митців, які б працювали у цьому напрямку, що стало одним із найбільш парадоксальних явищ у мистецькому житті воєнних та перших повоєнних літ. Відомі німецькі художники Л.Корінт та М.Ліберман зробили лише кілька гравюр для Німецького Червоного Хреста, а Отто Дікс – гравюру «Бомбардування Ланса», що стала класичним зразком експресіоністичного зображення, сповненого поганих передчуттів та недобрих пророцтв. Після закінчення світової війни 1914-1918 років О.Дікс зосередив свою творчу увагу саме на антивоєнній пропаганді. У своєму відомому триптиху «Війна» О.Дікс образно представив процес знищення молодих і сильних людей, яких було кинуто у пекло війни. О.Дікс не залишився байдужим і до долі інвалідів війни, яких представив скаліченими жебраками¹⁶.

Ще одним художником, чия творчість носила антивоєнний характер, став М.Бекман, учасник війни 1914-1918 років. Його робота «Ніч» сповнена образами вбитих воїнів та мук поранених. Написання цієї роботи було викликане не тільки спогадами про жахіття Першої світової війни, але й страхом можливості виникнення Другої світової війни, який художник відчув вже у 1920-х роках¹⁷.

Найбільший внесок у розвиток мистецтва, присвяченого Першій світовій війні, зробили британські художники. У їхніх роботах втілювалося уявлення про війну, як таку, що позбавляє людину всього найкращого. Серед британських митців, що працювали в даному напрямку, варто назвати С.Невінстона, П.Неша, М.Джертлера.

Вплив війни на художнє світосприйняття прослідковується не лише в роботах, але й у висловлюваннях митців. Так, французький художник Брак, один із засновників кубізму, який воював під час Першої світової війни, зазначив: «Я був дуже щасливий у 1914 році, коли зрозумів, що армія використала мої кубістські малюнки, для камуфляжу»¹⁸. Проте, на нашу думку, слова митця свідчать про значний вплив війни на його свідомість та творчий підхід, або ж є гіркою іронією щодо оцінки власного бачення війни у 1914 році, оскільки його роботи ані кольорами, ні зображенням не нагадують камуфляжні плями, що мають типові форми і є, як правило, коричневими, зеленими, сірими.

Війна 1914-1918 років сприяла і пробудженню серед західноєвропейських митців необхідності визначення та усвідомлення принципів своєї творчості та громадянської позиції, а також ролі мистецтва як особливого виду суспільної діяльності. Мистецькі роботи західноєвропейських художників стали виразом їхнього ставлення до війни.

Процес переосмислення того, що відбувалося на війні та після неї, охопив не тільки художників, але й представників інших культурних сфер – поетів, теологів, скульпторів. Саме в їхньому середовищі перед «лицем катастрофи – світової війни ... і, як здавалося, самих принципів європейської цивілізації» виник новий мистецький рух – «Дада»¹⁹. Західний дослідник Е.Дру, характеризуючи сферу та методи діяльності цього мистецького руху, зазначив ««Дада» використовували ірраціоналізм для вираження анархічного революційного протесту проти раціоналізму та ідеології буржуазного суспільства, що призвели до руйнувань і хаосу Першої світової війни»²⁰.

Одним із засновників руху став німецький художник Г.Гросс, який з 1914 до 1916 року служив на війні, в результаті чого потрапив до психіатричної лікарні. У 1918 році художник повернувся у Берлін і долучився до організації «Дада», оскільки його привабив антиавторитарний підхід «Дада» до творчості і життя. Війна наклала значний відбиток на творчість художника. Його робота «Поховальна процесія», написана у 1917-1918 роках, символізує перемогу смерті над життям, що неодноразово відбувалося на фронтах Першої світової війни. Слід зазначити,

що творчість Г.Гросса стала яскравим виразом його світогляду та підходу до життя. У своїй автобіографії художник розкрив замисел і сенс своїх творів: «Я захищав не ідеали і не віру в них. Я захищав себе... Все, що я можу сказати про це [війну – Н.Н.-Ю.], вже сказано моїми малюнками»²¹. Прагнення жити у вільному від бруталності та агресії світі призвело до того, що після приходу до влади в Німеччині націонал-соціалістів художник емігрував до США.

Зміна світогляду та підходів до життя, викликана війною, призвела також і до появи нових архітектурних напрямків та течій. У повоєнний час архітектори, так само, як і митці, шукають відповідь на запитання: як жити далі?

В обстановці масових руйнувань та складної економічної ситуації на перший план виходить житлова архітектура. До неї цілеспрямовано звертаються видатні архітектори різних стилєвих напрямків, в тому числі і представники нової раціональної архітектури. Ле Корбюзьє, найвідоміший французький архітектор, що представляв раціональний напрямок, стверджував, що у вирішенні житлової проблеми (на противагу парадним будовам) полягає соціальний прогрес архітектури, її діяльність на благо суспільства²².

Проте запропонований новою раціональною архітектурою досвід використання науково-технічного прогресу в архітектурних ансамблях не дав у 1920-х роках вагомих результатів, а став лише початком подальшої дискусії щодо інтерпретації нових технічних можливостей в архітектурі. Водночас архітектура стала засобом для спробивтілити у житті ідею відновлення єдності європейської думки. Ця спроба була здійснена у першу чергу німецькими архітекторами – В.Гропіусом та Л.Міс ван дер Рое – і була реалізована у створенні мистецької школи – Баухаузу – наприкінці війни у Веймарі. Згодом, у зв'язку з політичною нестабільністю у Німеччині, школа змушена була змінити своє місцеперебування на Берлін.

Перший директор Баухаузу – В.Гропіус – був не лише архітектором, але й духовним поводитирем цілої групи митців, що входили до школи. Він захоплювався ідеєю соціальної революції, хоча його тлумачення цієї ідеї не відповідало звичним уявленням про революційні події. Взаємовідносини між розвитком новітніх технологій та соціальною революцією стали предметом

постійних дискусій як всередині школи, так і між її представниками та впливовими прошарками німецького суспільства. Представники школи відстоювали думку про те, що митці є членами суспільства, а також ідеї соціальної революції. Однак політичні дискусії не заважали творчості і найбільш характерна продукція Баухаузу відзначалася своєю індивідуальністю.

Останній директор школи – Міс ван дер Рое – якось сказала, що Баухауз був ідеєю. «Це була практично релігійна віра в те, що мистецтво у спілці з технологією може спричинити соціальну революцію, яка призведе до матеріального добробуту, соціальної гармонії, і природного їхнього наслідку – краси»²³.

Підсумовуючи все вищесказане, можна зробити висновок, що Перша світова війна зумовила значні світоглядні зміни у західноєвропейському суспільстві, що знайшло свій вияв у виникненні нових філософських концепцій щодо майбутнього європейської цивілізації. Складні психологічні наслідки війни, одним з яких було зростання кількості душевнохворих, вимагали нових методів лікування та терапевтичної допомоги, що сприяло застосуванню в медичній практиці ідей психоаналізу З.Фрейда. Поява нових морально-етичних норм та цінностей, звільнення від традиційних умовностей та старих стандартів поведінки також сприяли популяризації теорій З.Фрейда. Останні не лише стали проявом нових ціннісних орієнтирів, але й значною мірою вплинули на формування нового світогляду західних європейців.

У духовному розвитку західних європейців песимістичні настрої, страх, депресія, зневіра знайшли своє відображення у появі нових філософських концепцій, що не бачили позитивного майбутнього Європи (Ф.Нітті, О.Шпенглер тощо).

Руйнівний вплив війни на духовний розвиток людства найбільш яскраво був відображений у мистецтві, особливо у творчості британських художників. А опір та неприйняття багатьма митцями війни та її реалій вилилися у чітке обґрунтування ними власної громадянської позиції та принципів творчості, що найяскравіше представлено у діяльності дадаїстів.

Складний і неоднозначний вплив війни на соціально-психологічний стан західноєвропейського суспільства, отже, й визначив особливості його подальшого духовного розвитку.

Примітки

¹ Bell Ph. Origins of the War of 1914 / Ph.Bell // Themes in Modern European History: 1890-1945. – London and New York: Routledge, 1992. – P.107.

² Война и общество в XX веке: В 3 кн. / рук. проекта и сост. О.А.Ржешевский. – Кн.1.: Война и общество накануне и в период Первой мировой войны / науч. рук. В.А.Золотарёв. – М.:Наука, 2008. – 611 с.

³ Standen J. After the Deluge: English Society between the Wars / J.Standen. – London: Faber and Faber, 1969. – 112 p.; Hirst F. The consequences of the War to Great Britain / F.Hirst. – New York: Greenwood Press, Publishers, 1968. – 305 p.

⁴ Sontag R.J. A Broken World: 1919-1939 / R.Sontag. – New York: Harper [Torchbooks] and Rou, Publishers, Inc., 1972. – 415 p.

⁵ The First World War in British History / Ed. by S.Constantine and others. – London: Edvard Arnold, 1995. – P.168.

⁶ Цит. за: Драч Г. и др. «Морфология культуры» Освальда Шпенглера / Г.Драч // Шпенглер О. Закат Европы. – Ростов н/Д.: Феникс, 1998. – С.12-13.

⁷ Цит. за: Sonag R.J. Op. cit. – P.223.

⁸ Нитти Ф. Вырождение Европы / Ф.Нитти. – Москва-Петроград: Изд-во Л.Д.Френкель, 1923. – С.15.

⁹ Цит. за: Сендеров В. Заключить судьбу? (Злободневность Освальда Шпенглера) / В.Сендеров // Новый мир. – 1999. - №11. – С.149.

¹⁰ Бердяевъ Н. Судьба Росіи: Опыты по психологіи войны и національності / Н.Бердяевъ. – М.: Изд-во МГУ, 1990. – С.256.

¹¹ Ортега-і-Гасет Х. Вибрані твори / Х.Отега-і-Гасет. – К.: Основи, 1994. – С.17.

¹² Чернівецький обласний державний архів. – Ф.№3. – Оп.2. – Од.зб.30509а. – А.179-182.

¹³ Джонсон П. Мир с двадцатых по девяностые годы: В 2-х т. / П.Джонсон. – Т.1. – М.: Анубис, 1995. – С.14.

¹⁴ Фрейд З. Психоанализ. Религия. Культура / З.Фрейд. – М.: Ренессанс, 1992. – С.269.

¹⁵ Переписка Фрейда с Роменом Ролланом // Энциклопедия глубинной психологии: В 4-х т. – Т.1. – З.Фрейд: жизнь, работа, наследие. – М.: ЗАОМГ Менеджмент, 1998. – С.121-122.

¹⁶ Куликова И.С. Философия и искусство модернизма / И.Куликова. – М.: Политиздат, 1980. – С.99.

¹⁷ Rosental T.G. History of the 20th Century / T.Rosental. – 1968. - №23. – P.632.

¹⁸ Цит. за: Op. cit. – P.633.

¹⁹ Якимович А. Сюрреализм и Сальвадор Дали / А.Якимович // Дали С. Дневник одного гения. – М.: Искусство, 1991. – С.24.

²⁰ Drew E. Social Radicalism and the Arts: Western Europe (A Cultural History from the French Revolution to 1968) / E.Drew. – New York: Alfred-A-Knopf, 1970. – P.296.

²¹ Куликова И.С. Указ. соч. – С. 101.

²² Полевой В. Малая история искусств: Искусство XX века: 1901-1945 / В.Полевой. – М.: Искусство, 1991. – С.141.

²³ Sontag R.J. Op. cit. – P.214-215.

Nataliya Nechayeva-Yuriyчук

The Features of the Social-Psychological Development of Western European Society after the First World War

In this article the author makes an attempt to identify features of spiritual development of Western European society after the First World War. The main attention focused on changes in social consciousness of Western Europeans which were in emergence of new philosophical, art and architectural trends.

Key words: *First World War, thinkers, creation, social consciousness, dadaizm.*

Надійшла до редколегії 03.05.2013 р.